

Podíly populace totiž přesně odpovídají odpovědi na tuto otázku ze strany 31 a je statisticky prakticky nemožné, aby byl podíl kladných odpovědí na konkrétně tyto dvě otázky poslední tři dekády totožný.

Chybí-li mi v textu přece jen něco, je to uchopení tématu migrace. Jak moc ho česká společnost považuje za důležité? Štěpí ji? Či je to tak, že si občané myslí, že téma společnost štěpí, ale není tomu tak? Na tyto a další otázky bych se z knihy rád dozvěděl odpovědi. Uvážíme-li, jak často se (nejen před volbami) dostává v poslední dekádě do veřejné debaty migrace, měl by jí být z mého pohledu věnován v textu prostor. Jak jsem však již na začátku recenze předestřel, domnívám se, že jde o skvělý odborněliterární počín. Kniha Martina Buchtíka tedy dle mého mínění rozhodně stojí za přečtení.

Václav Šmatera

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita

vaclav.smatera@fss.muni.cz

## Literatura

Řyšavý, D. a Fiedor, D. (2023). *Fakta a trendy v současné české společnosti: jak se neztratit v datech*. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

### **Jan Blommaert: *Jazyková krajina jako kronika komplexity***

Praha, Nakladatelství Karolinum 2023, 137 s.

Jan Blommaert se posledních několik let věnuje sociolingvistické superdiverzitě jakožto součásti aktivit, ze kterých vzešlo Mezinárodní konsorcium pro jazyk a superdiverzitu (INCOLAS). Některé části knihy byly publikovány již dříve například v *Journal of Applied Linguistics* a v *European Journal of Cultural Studies*. Ve své monografii ovšem téma prohlubuje a ukazuje, že studie konkrétního, relativně omezeného místa v Antverpách může mít široký přesah do studia jazykové krajiny a komplexity obecně. Jedním z ústředních bodů této nové knihy je potřeba porozumět nápisům, diskurzům a jazyku z etnografického hlediska, zevnitř i zvnějšku.

Kniha je smysluplně členěna na sedm kapitol, přičemž v úvodu se autor zaměřuje na obecné definování pojmů superdiverzita, komplexita a komplexní sociolingvistika. V druhé kapitole se věnuje problému tzv. historických těl, historického prostoru a problému synchronie. Třetí kapitola je věnována sémiotice prostoru a znakům. V rámci čtvrté kapitoly se dostáváme k etnografickému výzkumu a sociolingvistické analýze prostoru superdiverzifikované čtvrti Antverp zvané Oud-Berchem, kde autor bydlí. Pátá kapitola se věnuje transformacím a změnám v rámci daných komunit, které ve čtvrti žijí. V šesté kapitole autor reflektuje náboženské prostory a funkce církví. V poslední, sedmé kapitole jsou

shrnuty poznatky a navrženo nové paradigma – řád superdiverzity nahrazující „saussurovskou“ synchronii ve vědeckých disciplínách.

Jak sám autor hned v úvodu upozorňuje, člověk snadno podlehne myšlence, že prostředí, ve kterém se denně pohybuje a které dobře zná, ukrývá před svými obyvateli jen málo tajemství. Takto naivně uvažoval, když se chystal věnovat knihu výzkumu ve své vlastní čtvrti v Antverpách. Nicméně se ukázalo, jak neuvěřitelně komplexní a nemožný úkol je „popsat“ ji v tradičním slova smyslu, tj. synchronním způsobem, který je v sociolingvistice běžný. Začal si uvědomovat širší, „až fundamentální“ význam tohoto projektu. Aby mohl daný prostor adekvátně probádat, bylo nutné zasáhnout do metodologie a epistemologie. Přesunul pozornost od mobility ke komplexitě, jež je její logickou nástavbou. V knize se nevyhnutelně podrobněji věnuje teorii chaosu a komplexity (s. 9).

Výzkum jazykové krajiny je v posledních 20 letech na vzestupu. Stojí za tím zvýšený zájem o prostor, místo a fyzické prostředí. Roste zájem o analýzy způsobů, jakým nabývají místa v čase a prostoru subjektivních významů pro lidi, kteří je obývají a v jejich rámci jednají. Snaha hlouběji porozumět roli prostoru a místa ve vztahu k jazyku přivedla autora k analýze jazykové krajiny čtvrti Oud-Berchen v Antverpách, která mu byla nejbližší, neboť zde žil (s. 11). „Kde se dříve mnoho sociolingvistických prací uchylovalo k nepřiliš probádanému pojmu ‚kontext‘, tam nás tato nová orientace zavedla k mnohem pozoruhodnějšímu zkoumání vztahu mezi znaky a jejich umístěním v prostoru.“ (s. 11) Autor reflektuje rostoucí zájem o městskou vícejazyčnost a připomíná potřebu se více zabývat rozmanitostí a užitím jazyka. Jazyková politika ve vztahu k nápisům ve veřejném prostoru odráží dominantní postavení angličtiny. Ke slovu se ovšem dostávají i jazyky další, které odrážejí komplexitu národnostních struktur v daném prostoru (jak ostatně prezentuje sám Blommaert v analytické části textu).

Pojem jazykové krajiny (či „jazykové urbánní krajiny“) poukazuje na to, že jazyk neexistuje jen v hlavách lidí, v textech napsaných pro institucionální potřeby nebo v řečové interakci, ale že jde i o element fyzického prostředí (s. 11). Postupně se stala jazyková krajina také jedním ze sociolingvistických přístupů ke zkoumání čehokoli od graffiti přes sémiotickou krajinu letišť (s. 12). K tomu, abychom pochopili texty, nápisy a diskurzy, nepotřebujeme podle Blommaerta textovou analýzu, nýbrž textovou etnografii. Kritická analýza diskurzu musí překonat zastaralou myšlenku, že určitý výsek diskurzu má jen jednu funkci a jeden význam. Blommaert odmítá Saussurovo radikální rozdělení jazykovědy na interní a externí (na vědu o jazyce a vědu o společenském užívání jazyka). Abychom pochopili, jak jazyk funguje, nelze jej vnímat jako autonomní objekt, naopak je třeba adekvátně reflektovat i společnost kolem něj (s. 13).

Kromě situačního kontextu a dočasnosti výskytu nápisu v určité výloze, je potřeba umístit tato pozorování na mnohem delší historickou trajektorii, abychom mohli zachytit všechny vrstvy významů, ke kterým odkazuje napříč časem a prostorem (s. 13). Dostáváme se tak k ústředním myšlenkám knihy, k myšlence komplexity a superdiverzity. Podle autora se musíme pokusit zohlednit složitost sil a významů, které dynamicky působí při výskytu a interpretaci nápisu (s. 13).

Již během sběru dat Blommaert narážel na metodologické limity atemporálního zaznamenávání v rámci širokého souboru fotografií, jež ve své čtvrti v průběhu času pořizoval. Tento „etnografický prezent“ by ovšem podle něj nikdy věrně nevystihl, co pozoroval (s. 16). Společenská změna není prostý sled synchronií (tedy diachronie), ale historický dynamický proces, ve kterém nic není statické a vše setrvává v pohybu. To byla myšlenka autorovy předchozí knihy *The Sociolinguistics of Globalisation* (2010) a *Grassroots Literacy* (2008).

Analýza vlastní čtvrti na ně v mnohém navazuje a pokouší se paradigma mobility definované v těchto starších pracích přenést na konkrétní soubor empiricko-deskriptivních a interpretačních problémů (s. 16). Protože popsal a zanalyzoval čtvrt, která se neustále a rychle proměňuje, většinu zařízení a nápisů z ilustračních fotografií bychom tam dnes už nenašli. „Infrastruktury superdiverzity jsou vysoce flexibilní, dynamické a nestálé, a i malé změny v místní populaci mají na jazykovou krajinu okamžitý dopad.“ (s. 18) Ovšem podstatou této publikace, jak autor upozorňuje, je opak podobných „momentek“ zachycených na fotografiích, totiž etnografická analýza změny – sociologický a sociálněsemiotický narativ v daném teoretickém a metodologickém hávu, a ta zůstává ve svých hlavních bodech stále relevantní. Autor vyzývá k následování a uvítal by další výzkumy realizované jinými badateli a jinde (s. 18).

V první kapitole autor představuje novou sociolingvistickou krajinu. Sociolingvisté dnes kromě diktafonu a zápisníku využívají také fotografických snímků tzv. „jazykové krajiny“. Taková krajina zachycuje viditelný psaný jazyk – na billboardech, dopravním a bezpečnostním značení, vývěsních štítech, v graffiti atp. Nejčastěji se taková krajina dokumentuje v pozdně moderních, globalizovaných městech, v jejichž multilingvním prostředí veřejně viditelný psaný jazyk dokládá přítomnost celé škály (jazykově identifikovatelných) skupin lidí. Za pouhé desetiletí si výzkum jazykové krajiny vydobyl v sociolingvistice své místo (s. 19). Výzkum jazykové krajiny podle autora nabízí obrovský deskriptivní i analytický potenciál. Co se deskripce týče, značně se tak rozšířil záběr sociolingvistiky z popisování (skupin) mluvčích na popis fyzických prostorů.

Autor uvádí jako příklad nápadné infrastruktury superdiverzity v rámci čtvrti zdejší četné modlitebny, jejichž výskyt je během posledních let na pozoruhodném vzestupu a kterým se autor věnuje v samostatné kapitole vtipně, ale vlastně příznačně pojmenované „Vatikán diaspory“. Autor napočítal v místě v roce 2011 celkem 16 modliteben, ačkoli výskyt modliteben se rychle mění. Co se týče náboženského zastoupení, které reflektuje etnickou a jazykovou strukturu obyvatel čtvrti, jedná se o dva katolické kostely, tři mešity (turecká, marocká a mezinárodní) a 11 evangelických modliteben, z čehož je pět afrických, tři brazilské a dvě latinskoamerické (s. 96). Na rozdíl od jasně rozpoznatelných a viditelných katolických kostelů, podle nichž se i jmenují ulice, jsou další modlitebny vcelku improvizované a lze je najít například v bývalých obchodech. Některé sbory se navíc o prostory modliteben dělí (s. 99).

Autor si všímá toho, jak církevní aktivity v daném místě vyvolávají reakci v obchodní sféře. Protože se ve čtvrti pravidelně vyskytují vysoké počty věřící-

cích z Afriky a Latinské Ameriky, objevila se zde také řada obchodů s exotickým jídlem – věřící rádi spojují víkendové náboženské aktivity s nákupy. Přítomnost těchto modliteben má přímý vliv na proměny čtvrti v různých ohledech, které přesahují náboženský rámec (s. 101).

Blommaert si také všímá využívání masmédií a sociálních sítí v rámci církví. Bohoslužby v těchto církvích trvají několik hodin a jsou multimodální, multimedialní, a navíc velmi spektakulární. Vznik takových charismatických sborů v superdiverzifikované čtvrti může být podle autora spojen s tím, že jejich členové zažívají superdiverzitu – cítí se být izolovaní, bez komunity a bez sítě vztahů, jejichž oporu potřebují (s. 102). Lidé přicházejí na bohoslužbu s celou řadou problémů (závislost, deprese, nezaměstnanost, přistěhovalectví, závist apod.).

Přestože mají církve kořeny v konkrétních částech světa a většina členů pochází odtud, sbory se s volbou jazyka, kterým komunikují s veřejností, otevřeně hlásí k ekumenismu, což se ovšem děje postupně. Například cedule oznamující absenci vedení sboru byla po určitou dobu na dveřích latinskoamerického sboru napsána jen ve španělštině (103), jinde však bylo oznámení multilingvní. Autor se domnívá, že to souvisí s etablovaností daného sboru – zpočátku se zaměřuje na imigranty a teprve později, kdy již získá své věřící, se snaží své sítě rozšiřovat a začne používat nizozemštinu (s. 104). Z některých původně převážně „etnických“ svatostánků se tak postupně stávají otevřené a ekumenické modlitebny. Z původně lokálních modliteben se staly hojně navštěvovaná místa, za nimiž dojíždějí věřící z dálky, a dokonce fungují jako pobočky celosvětových náboženských korporací (s. 33).

Abychom mohli lépe porozumět komplexitě a superdiverzitě současného světa, nezbyvá než reflektovat historické i sociální proměny významů. Blommaert kritizuje hluboce zakořeněný synchronní pohled v sociolingvistice a jiných oborech. Hlavním metodologickým problémem etnografie je skutečnost, že závisí na datech získaných z omezeného počtu lidských interakcí v kontextově specifickém časoprostoru. Největší chybou je pak snaha badatele generalizovat, tedy na základě svých dat formulovat obecně platná tvrzení. Pokud je sdílený časoprostor vymazán a nahrazen nadčasovým přezentem, nastává významný epistemologický problém, který brání nárokům etnografie na obecnou platnost a generalizace (s. 38–40).

Historie je čas naplněný a definovaný společenským a kulturním jednáním, není to pouze časová osa, na níž umísťujeme události. Značná část historické jazykovědy je v tomto ohledu chronologická, nikoli historická. Čas nás neinformuje o sociálních systémech, o vzorcích a strukturách společnosti. Co lze z historického hlediska chápat jako systémové či strukturní jevy (tj. jevy, které definují společenský systém v určitém období), se v takovém chronologickém a synchronním paradigmatu mění v úkazy trvalé, esenciální. Cesta z této pasti je podle autora poměrně jednoduchá – „zavést znovu historii jako skutečnou analytickou kategorii“ (s. 41). Je potřeba využívat bytostně historické koncepty, které poukazují na pojítka mezi minulostí a současností z hlediska sociálních aktivit a vysvětlují synchronní společenské události ve světle jejich historického vývoje. Každý nápis

je umístěn do konkrétního prostoru, jenž je aktérem v sociolingvistických procesech, aktérem sociálním a také normativním, a právě tehdy vstupuje do hry historie.

Vztahy mezi nápisy a určitými prostory vzbuzují normativní očekávání. Blommaert uvádí jako příklad prostor univerzitní auly (s. 46). Skutečnost, že máme jasné a společně sdílené představy o univerzitních aulách a chování v nich, není jev synchronní – je to něco, co náleží k historii institucí. Seznamování s touto historií patří k procesům osvojování dovedností. Nebo například takový přechod pro chodce (s. 48). „Zebra“ značí soubor práv a povinností platných v daném místě, vytváří de facto historický mikroprostor s určitým řádem. Všichni jsou seznámeni s kódy platnými v tomto místě. Všichni se na ně dokážou naladit, když na místo vstupují, a zase je deaktivovat, když jej opouštějí.

Kniha se mi velice líbila. Vzhledem k tomu, že mým domovským oborem je historická sociologie, Blommaertův důraz na společenskou změnu jakožto dynamický proces a také na interdisciplinaritu, o níž hovoří v poslední kapitole, více než vítám. První část knihy, která předkládala teoretické koncepce a východiska, přehledně a srozumitelně interpretovala koncepty superdiverzity, complexity, problémy synchronie, historických těl a historického prostoru, sémiotiku prostoru a především výzkum jazykové krajiny, hodnotím jako poměrně čtenářsky náročnou a proniknout do oboru pro čtenáře, kteří vycházejí z jiných společenskovědních oborů (mimo lingvistiku), není zprvu snadné. Na druhou stranu se do diskurzu díky přesným definicím a jasným formulacím poměrně rychle dostanete. Kniha je tedy kromě sociolingvistů vhodná i pro etnografy, antropology, historiky či urbanisty.

Velice se mi líbila praktická část prezentující proměny v dané čtvrti v Antverpách. Tato část knihy byla naopak zábavná a čtivá. Konkrétní příklady transformací místních komunit dokládané studiem nápisů a cedulí a jejich neustálými proměnami uváděly teoretické koncepce superdiverzity a její infrastruktury v život. „Čtvrť nyní můžeme vnímat jako prostor, který je neustále v pohybu, kde se v mnoha vrstvách odehrávají historicky podmíněné aktivity...“ (s. 33) Ucelený obrázek čtvrti vypovídá o nesjednoceném, ale soudržném a komplexním sociolingvistickém systému, kde dochází simultánně ke změnám různého druhu. To je v rozporu s veřejně rozšířenou představou, že se jedná o „upadající“ čtvrť. Jak Blommaert dokládá, superdiverzitu čtvrti drží pohromadě konvivialita, družné soužití obyvatel (s. 33). Jan Blommaert předkládá unikátní etnografický vhled do sociolingvistické krajiny konkrétní čtvrti a jeho způsob výzkumu lze mimo jiné považovat za metodologickou inspiraci pro další podobný výzkum v jiném časoprostorovém rámci.

*Zuzana Velenská*

*Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova*

*zuz.velenska@gmail.com*